
ПРИКАЗ КЊИГЕ: Marko Dogo, Armando Pitasio, GRADOVI BALKANA, GRADOVI EVROPE; Studije o urbanom razvoju postosmanskih prestonica 1830-1923, Клио, Београд, 2018

УДК 316.74:711.432(4-12)»1830/1923»(082)(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/ajp.1112019.6>

Оригинални научни рад

Драган Луковић*

* lukovicdr@gmail.com

Ретке су књиге или зборници радова који пружају адекватан компаративни увид у значајне одлике балканских градова у даљој прошлости и обезбеђују нове политиколошко-историјске и архитектонско-просторне научне димензије на нашим и ширим балканским просторима, које су резултат усредсређеног научног истраживања већег броја домаћих и страних научника. Да ипак постоје, најбољи доказ је зборник радова „Градови Балкана, градови Европе“, објављен у издавачкој продукцији „Клија“, а у уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије. Овај зборник врских тематски и структурно блиских радова већином страних научника – историчара и архитеката, уз значајно учешће четворо домаћих аутора (двоје историчара: Ристовић и Митровић, историчарка уметности Катарина Митровић и архитекта Љиљана Благојевић) са четири исцрпна научна прилога бави се сложеним питањима европеизације и модернизације пост-османских градова, углавном престоница будућих националних држава на Балкану, као и неких мањих, њихових тадашњих конкурената за за статус престоница.

Кроз свих дванаест научних радова, у којима су анализирана политичка, историјска, просторна и културна искуства трансформације градова који су током XIX века изгубили турску османску управу и постали средишта новоформираних држава, као и кроз предочене мини-историје појединих градова из западног света (попут Будимпеште, Лондона, Париза, Беча, италијанских престоница из XIX века) протеже се иста научна нит, заједничка за све данашње велике центре балканских држава: европеизација и модернизација средином и на крају XIX века представљали су главни политички циљ држава и оперативну логику трансформације и поништавања свих могућих елемената османског архитектонског, просторног, културног и менталитетског наслеђа. Ова, научним прилозима у потпуности експлицирана и образложена генерална теза, важи за све анализирани балканске градове: Београд, Софију, Русе, Букурешт.

Историчари и архитекте, без обзира на поље научног истраживања, слажу се у још неколико битних тема, које осликавају деветнаестовековне потребе и тежње тадашњих и садашњих престоница Србије, Бугарске и Румуније. Најпре, са одласком Османлија, које се готово па поклапа са стицањем независности поменутих држава (у различитим периодима истраживаног XIX века) у Београду, Софији и Букурешту (као

и у Русеу, које се пре стицања независности Бугарске истиче као већи, модернији и западнији по изгледу град у односу на Софију) евидентира се снажна „жудња за модерношћу“ уочљива у сваком сегменту друштвеног и културног живота престоница: просторно-архитектонском, образовно-културном, животним стилovima, административно-управном и политичком. Османско наслеђе, архитектура, објекти и стил живота у новом грађанском окружењу означени су од стране аутора зборника, као нешто изразито назадно, што, у циљу европеизације и модернизације требало бити порушено, како би се од нуле изградиле престонице, успоставила нова правила и изградиле симболи државне моћи који одговарају репрезентативној природи главних градова и потребама нових устоличених политичких и економских елита, који постају и домаћини страних амбасадора и конзула. Политика „табула раса“ постаје у другој половини XIX века у Београду, Букурешту и Софији идеолошка матрица градитељских подухвата које за новоустоличене владе – балканске царевице и краљеве – стварају западне архитектуре у првој фази, а у другој домаћи, када се са дипломама врате са немачких, аустријских, француских и других европских универзитета. За две до три декаде од ослобађања изграђени су нови престони градови са обележјима етаблираних великих престоница европских царевина, али су Београд, Букурешт и Софија ипак били „хибридни“ градови и по урбанистичким изгледима и градитељским резултатима и по култури, која у релативном кратком историјском раздобљу није могла бити озбиљније измењена и прилагођена западним културним обрасцима грађанства. Томе су узроци идентификовани у публикованим прилозима Митровића, Ристовића, Дога, Благојевићке, Митровићке, Питасиа, Константијеве и Чина многоструки: раскорак пост-османског планирања развоја и стварности-могућности; недоследност у примени усвојених урбанистичких и развојних планских аката; наслеђени проблеми локалне инфраструктуре (пре свега неуређен саобраћај и непостојање мреже путева, нерегулисана питања земљишног власништва), закаснило образовање административних и управних тела, масовне миграције у нове велике центре нације из унутрашњости држава и повремени ратни конфликти или политичке и економске кризе у односима са доминантним европским и ван-европским силама.

Набројани проблеми нових престоница оптерећивали су њихове урбане трансформације у правцу сваколиког

позападњачења паралелно са снажним политички представљеним и идеолошки профилисаним отпорима друштвених слојева и класа које су по својој природи озбиљни противници модернизације, која је у посматраном деветнаестовековном и раном двадесетовековном периоду била, а и данас сасвим сигурно јесте, синоним за европеизацију. Конзервативизам сељаштва и немогућност да се правовремено изнађе решење за надируће слојеве радништва као социјалног продукта ране индустријализације балканских друштава, најбројнијег у престоницама као новим центрима развоја, из којих се динамика промена концентрично шири ка унутрашњости националних територија, представљали су озбиљну препреку модернизацији и европеизацији. Катарина Митровић у прилогу: „Европеизација и идентитет: визуелна култура и свакодневни живот у Београду у XIX веку“ наводи да је „европски Београд био пројекат политичке и економске елите новоформиране српске државе“ те да су „континуиране промене у изгледу Београда обично почињале из кругова окупљених око владарске породице, а касније би их прихватили припадници имућнијег грађанског слоја“. И у Букурешту је ова врста културно-градитељског прегнућа елите доводила до дихотомија које је у прилогу „Развој Букурешта 1830-1859“ описала Емануела Константинови. Она посебно назначавала да је у посматраном периоду присутан дуалитет између европејства елите, коју су чиниле аристократија, интелигенција и окупљени око институција културе са једне стране, који су говорили стране језике, окупљали се у кафеима и позориштима, и сеоске популације, којој идеје промена нису биле блиске.

Архитектонски, просторни и симболички изглед градова, како већина аутора прилога посебно истиче, у значајном обиму био је узрокован и чињеницом да су нове престонице ослобођених балканских држава, ради обезбеђивања јединства новостворених нација и изградњу полуца у то време преко потребне и владавине целисходне друштвене кохезије, биле полигон за изградњу државних симбола кроз јавне грађевине, националне институције као симболе нове државне моћи и највише културне институције.

У начелу, архитектура и градитељски стилови били су огледало новог времена, епохе развоја грађанства и либералног национализма, и прилагођавали су се политичким потребама владара и владајуће културне елите, који су их користили и за национално-културне циљеве и изградњу специфичних,

углавном хибридних и еклектичких стилова. Типични балкански примери су нотирани од стране Арманда Питасија у прилогу „Престоница Софија и њени архитекти“ и Ђузепе Чина у прилогу „Почетак модерности: урбанизам и архитектура у Букурешту од XIX до почетка XX века“. Питасио образлажући потребу за националном архитектуром пише, подсећајући на историчаре бугарске архитектуре да је присутан „национално-романтичарски стил градње према византијским естетским критеријумима“ који доводи до транснационалног феномена односно до „оживљавања форми из далеке и ближе прошлости“. Када је реч о Чиноовим закључцима издвајамо становиште да се крајем XIX века „спровођење неорумунског стила догађа паралелно са националним, културним и политичким освешћивањем земље, постајући тако реакционарно враћање у прошлост, осмишљена алтернатива којом би се требало супроставити утицају западних култура“

Ови архитектонско-градитељски варијетети су у анализираном периоду, како наводи Љиљана Благојевић у прилогу „Урбано уређење Београда 1867: трагови уместо брисања“ подразумевало да „урбанистичко планирање представља не само физички захват већ и интервенцију у историјско време“. Реч је заправо о пројектовању историје будућности, из које су данас како у Београду, тако и у другим анализираним градовима (Букурешт, Софија, Будимпешта, Русе и др.) остале значајне репрезентативне грађевине, које не само да одређују садашње и будуће просторно планирање и урбанистички развој, већ и пресудно утичу на изглед и перцепцију градова, већ имају и велики утицај на имиџ престоница. Када је реч о имиџу обрађиваних главних градова, аутори успутно формирају закључке и из документаристичке и књижевно-путописне грађе „извлаче“ значајне опсервације које и дан данас указују на карактер анализираних градова и на њихову репутацију, пре свега у очима странаца. Ђузепе Чина у раније поменутом прилогу истиче да „због прихватања стилистичких правила која потичу из Француске и стила живота повезаног са новим друштвеним функцијама, Букурешт добија назив „балкански Париз“, док Катарина Митровић у прилогу о европеизацији и идентитету Београда истиче да за стране посетиоце „Београд није више био оријентални град, ни српско друштво оријентално, али су истицали да оно још увек није постало ни европско већ је стало негде између, оптерећено властитим културним наслеђем“. Постоје у овој

књизи пребогатој мање познатим историјским чињеницама и критичким освртима на раније интерпретиране градске политичко-социјалне и урбане историје главних градова и опажања имица појединих градова који више нису део савремених представа имица странаца. Дobar и типичан пример је Будимпешта, коју су странци због великог броја Јевреја у њој, пре I светског рата (четвртина укупне популације града) звали и Јудапешт. Међутим, процеси које је зналачки скенирала Катрин Орел у прилогу „Увођење западних идеја у Будимпешту на прагу XX века: модернизација и постојање структура карактеристичних за Централну Европу“ свакако да су пресудно утицали на истребљење јеврејске популације из овог града. Реч је о систематски планираној асимилацији мањина – мађаризацији и централизацији, које су биле уводне тачке и историјско-политички предговори касније фашизације мађарског друштва и спровођења злочина хитлеровске коалиције и локалног Хортијевог режима.

Пажљивим читањем овог драгоценог зборника уочавају се и извесне пикантерије несвојствене данашњем времену, како у вези одређених јавних занимања у XIX веку, тако и у вези ангажовања одређених успешних стручњака у земљама суседа и утицају ратова на њихов рад, који би да је наставаљен у облику и кадровском смислу у коме је започет данас представљао неку врсту симболичког моста између држава које се и данас граниче. Тако је у Будимпешти, како наводи Орел, 1808. године основана Комисија за улепшавање и именован комесар за улепшавање, док је у Букурешту како истиче Константиновијева, поред Комисије за улепшавање, са јасним естетским и организационим задацима, постојао и тзв. Биро за поплочавање, чији је задатак био да „одреди начин поплочавања како би путна облога била стабилна и уједначена“. Када је реч о међусуседској размени стручњака, која додуше није била плод добрих међусобних односа земаља, већ резултат труда иностраних реформатора и модернизатора веома је занимљива неславна судбина ангажовања српског архитекте Константина Јовановића. Њега је у Софију, како пише Армандо Питасио, позвао чувени Константин Јиречек, који је као странац био бугарски министар образовања осамдесетих година XIX века, са задатком да пројектује и изгради здање Народне скупштине Бугарске. На половини реализације пројекта, због српско-бугарског рата и без обзира на личне академски и професионалне способности, Јовановић

је морао да напусти Бугарску, како аутор наводи „само зато што је долазио из Србије“. Годину дана после Јовановићевог одласка здање је завршено.

Град Београд је и по броју научних прилога и по обиму материјала, централни фокус истраживачких напора ко-аутора зборника. Поред низа познатих историјских чињеница и углавном концентрисања истраживача на аспекте османско-турске контроле града до шездесетих година XIX века и њених значајних последица, читаоци могу у надахнутом опису прошлости препознати и данашње темељне сукобе и оријентације када је у питању карактер града, урбанистичко планирање и друштвено-политичке тежње овог времена. Издвојићу два значајна примера идејне хармонизације прошлости града са савременим хтењима да се град „отргне“ од становника и њихове урбане благодети и задовољства, као и очувања простора, грађевина и споменика који опомињу да је прошлост постојала и да је треба колико је год могуће сачувати. Најпре, о просторима и објектима. Катарина Митровић у свом прилогу, нас упућује да чињеницу да су после одласка Турака „српске власти велику пажњу посвећивале уклањању османског наслеђа, колико због прилагођавања новим урбанистичким стандардима, толико и на симболичном плану, како би се уништили трагови дуге османске доминације“. Реч је заправо о темељном и планском уништавању свега што није било хришћанско и српско, што за последицу има губљење праве оријенталистичке димензије града, која би данас сасвим сигурно била значајна као печат времена и туристичка атракција, сачувана из историје града, такорећи поклоњена потомству на уживање и наплату. Други је пример драстичнији и говори не само о менталитету власти и народа већ и о београдској – српској континуираној неспремности да се Београд у просторном и урбанистичком смислу отвори и учини становништву привлачним, зеленим, атрактивним и отвореним. Чувени архитекта Емилијан Јосимовић је након предаје града у руке Србима, 1867. године, започео али није успео да доврши програм архитектонско-урбанистичке реконструкције главног града. Преко потребну реконструкцију Београда Јосимовић је видео као „креацију особене урбане структуре која обухвата паркове и зелене венце дизајниране тако да у становницима буде осећај лепоте, задовољства и амбијенталног здравља“, који су садржали и очување трагова историјског идентитета града. Уместо реализације програма,

тадашње градске власти су одлучиле да га најпре модификују а касније и у потпуности забораве. Како у свом прилогу наводи Љиљана Благојевић „Београд је окренуо леђа Јосимовићевим идејама о здравој и удобној животної средини и тражио лепоту у империјалної власти, у грандоманству и монументалности европских градова“. Она наводи и да је „промењени историјски контекст XX века Јосимовићев план изложио селективном и идеологизованом читању, при чему су брисање и табула раса сматрани конститутивном парадигмама и идеолошком заснованошћу београдског урбанизма“. Јако познато, зар не! Присутно и данас, само у другим облицима и формама, пре свега кроз политичку доминацију у одлучивању о развоју града, вестернизацији која град треба да у смислу изгледа и функционалности прилагоди глобализованом свету, у коме градови све више по структури, атракцијама и могућностима личе једни на друге, посебно они престонички, који упадљиво јако говоре о карактеру нација и стварају стереотипе, јер су главни градови у менталної мапи данашњег човека заправо кључно и све више једино „огледало“ нације.

И за крај да закључимо: овај узбудљиви зборник вредних научних радова представља како мини-историју успеха у изградњи градова и престоница нових националних држава у свим аспектима њиховог живота и функционисања (урбанистичких, социјалних, политичких, културних) тако и систематизовани попис пропуштених шанси са посебним нагласком на *copy-paste* стратегије развоја по узору на Европу и налоге прогреса, у коме уочавамо и данашње бољке балканских главних градова који теже да буду европски, али је и даље у њима неизбрисово похрањен печат источности.